2021-12-01
615/2021

Dr hab. Dariusz Barbaszyński
Wydział Humanistyczny, Instytut Filozofii
Uniwersytet Warmińsko – Mazurski
w Olsztynie

Olsztyn, dnia 27 listopada 2021 r.

Recenzja pracy doktorskiej mgr. Mateusza Jelinka pt. „Religijna funkcja ateizmu w systemie filozoficzno – teologicznym Paula Tillicha".

Rozprawa doktorska Pana mgr. Mateusza Jelinka pt. „Religijna funkcja ateizmu w systemie filozoficzno - teologicznym Paula Tillicha" została napisana pod kierunkiem naukowym dr hab. Jerzego Sojki, prof. Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Praca składa się z : wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia i bibliografii. Do pracy doktorskiej dołączone jest również streszczenie w języku polskim oraz angielskim. Całość rozprawy to 251 stron tekstu.

Doktorant, dokonując analizy dotychczasowej recepcji myśli Paula Tilicha, stwierdza, że problem religijnych funkcji ateizmu jest stosunkowo wszechstronnie opisany głównie w publikacjach badaczy amerykańskich i niemieckich – między innymi, w pracach : Jamesa Luthera Adamsa, Ronalda Dworkina, Richarda Grigga, Guya Hammonda, Martina Leinera, Russela de Manninga, Davida Nikkela, Daniela Petersona, Roberta Rossa, Williama Wainwrighta czy Jamesa Luthera Adamsa. Natomiast w tekstach polskich badaczy jego wielowątkowej refleksji – np. w publikacjach Maciej Bogdalczyka, Janiny Jakubowskiej, Jana Andrzeja Kłoczowskiego, Stanisława Kowalczyka, Leszka Łysienia, Krzysztofa Mecha, Anny Morawskiej i Marcina Napadło – problem religijnej funkcji ateizmu jest na ogół tylko sygnalizowany i nie był dotąd przedmiotem głębszej refleksji. Mgr Jelinek sądzi więc, że to zagadnienie powinno stać się przedmiotem szczegółowych badań. **„Szczególnie, podkreśla doktorant, na gruncie języka polskiego, gdzie Tillich jest myślicielem znanym wśród teologów, filozofów i psychologów, ale jednak jego recepcja w omawianym zakresie jest niepogłębiona". (s. 17)**

Swoje zamierzenia badawcze autor rozprawy realizuje w trzech obszernych rozdziałach, w których badania religijnej funkcji ateizmu mają, jak pisze doktorant, **„ charakter systematyczno – historyczny" (s. 19).**

W rozdziale I pt. „Byt i filozofia" mgr Jelinek dokonuje rekonstrukcji koncepcji filozofii, Paula Tillicha. Autor rozprawy opisuje najpierw historię dyskusji filozoficznych dotyczących kompetencji i możliwości badawczych metafizyki i ontologii. Problematyzuje także kwestię identyczności zadań ontologii i metafizyki w kontekście stanowiska Tillicha w tej dyskusji. W rozdziale I doktorant bada również istotne składniki ontologii autora „Teologii systematycznej", a w szczególności najważniejsze bieguny dialektycznej rzeczywistości doświadczanej przez człowieka, takie jak : byt i niebyt, jaźń i świat, podmiot i przedmiot, esencja i egzystencja , wolność i przeznaczenie oraz skończoność i nieskończoność.

W rozdział II pt. „Bóg i teologia" doktorant przedstawia najważniejsze etapy historii dowodów na istnienie Boga, których istnienie jest, w przekonaniu Tillicha, świadectwem możliwości i konieczności pytania o nieuwarunkowaną podstawę bytu w Bożym majestacie. W tej części dysertacji mgr Jelinek próbuje zdefiniować przedmiot kompetencji naukowych teologii i jej badawczych odniesień do filozofii oraz nauk szczegółowych. W prowadzonych analizach autor rozprawy pisze, przede wszystkim, o Tillichowskim rozumieniu przedmiotu refleksji teologicznej. W kolejnych częściach tego rozdziału mgr Jelinek analizuje także sens najważniejszych pojęć stosowanych przez Tillicha w teologicznym opisie istotnych składników religijnego doświadczenia, takich jak : wiara, troska ostateczna, zniekształcenia wiary, doświadczenie mistyczne, symbol religijny, świętość czy demoniczne deformacje świętości. Rozdział II kończy refleksja o teologicznym rozumieniu Boga przez Tillicha, który, jako nieuwarunkowane źródło bytu i niebytu jest Samobytem, Bogiem żyjącym tworzącym i relacyjnym. Doktorant podkreśla, że teologiczna refleksja Tillicha – i wszystkie teologiczne terminy – uzyskują swoja prawomocność i sens tylko wtedy, gdy są przejawem ostatecznego zatroskania człowieka i doświadczenia głębi Bożego samobytu.

W ostatnim, III rozdziale pt. „Ateizm i jego funkcja religijna" mgr Jelinek przedstawia, jak Tillich interpretuje religijną funkcje ateizmu w kontekście założeń swojej koncepcji teologii. W tym rozdziale autor dokonuje analizy wybranych tekstów Tillicha w porządku chronologicznym, w których rozważa on podstawowe funkcje ateizmu zarówno w stricte religijnym przeżyciu, jak też w różnych manifestacjach postawy humanistycznej, skrywającej

przed człowiekiem głębię bytu i fundamentalne znaczenie ostatecznego zatroskania. W tym rozdziale mgr Jelinek dokonuje analizy fragmentów czternastu prac Tillicha publikowanych w latach 1922 – 1957 i dochodzi do wniosku, że religijna funkcja ateizmu w refleksji niemieckiego teologa ujawnia się przede wszystkich w znaczeniu ateizmu teoretycznego oraz praktycznego. W końcowej części rozdziału III doktorant omawia, jak to określa **„wybrane wyrazy religijnej funkcji ateizmu" (s. 198)** w myśli Tillicha. Innymi słowy, mgr Jelinek przedstawia możliwości wykorzystania twórczych składników negacji istnienia Boga w postawie ateistycznej. Inspiracje myślą ateizmu teoretycznego oraz praktycznego dostrzega w głośnych koncepcjach niemieckiego teologa : idei „Boga nad Bogiem" doświadczanej w bezprzedmiotowej wierze absolutnej, teorii deliteralizacji i koncepcji umiarkowanej demitologizacji Pisma Świętego, czy wreszcie w słynnej zasadzie protestanckiej uznającej tylko jedno kryterium - religijną prawdę objawienia finalnego w krzyżu męki Pańskiej.

W „zakończeniu" doktorant raz jeszcze powraca do najważniejszych problemów analizowanych w poszczególnych rozdziałach i formułuje końcowe wnioski dysertacji. Podkreśla w ostatecznej konkluzji, że jego rozprawa **„ (....) ukazuje, w jaki sposób Tillich dokonuje integracji ateizmu, który służy teologii i pogłębia religię. Praca zwraca również uwagę na miejsca w jego systemie, w których odrzucenie pojęcia istnienia w stosunku do Boga jest konieczne" (s. 217).**

Oceniając rezultaty pracy badawczej doktoranta warto zadać następujące pytanie : Czy zamierzenia badawcze autora tej dysertacji zostały zrealizowane ? Moim zdaniem odpowiedz na tak sformułowane pytanie nie może być jednoznaczna. Można natomiast uznać, że cele badawcze tej dysertacji zostały osiągnięte w znacznym stopniu. Biorąc jednak pod uwagę skomplikowany, wieloaspektowy i interdyscyplinarny kontekst refleksji Paula Tillicha ,trzeba docenić intelektualny wysiłek doktoranta i , mimo wszystko, twórcze rezultaty jego pracy.

Za istotne, intelektualne osiągnięcie doktoranta uznaję przede wszystkim dojrzały i nader trafny wybór tematu badawczego. W obszernej już recepcji myśli Tillicha autor rozprawy dostrzegł problem, który rzeczywiście warto przedstawić współczesnemu czytelnikowi jako kwestię nader istotną i aktualną we współczesnych sporach światopoglądowych. Zauważmy, że - zrealizowana w doktoracie - szczegółowa analiza religijnej funkcji ateizmu może spełnić pozytywną rolę we współczesnym życiu społecznym w trojakim znaczeniu : po pierwsze, na podstawie obszernej literatury anglojęzycznej

przedstawia ona zakres badań teologów i filozofów, głównie amerykańskich, dotyczących religijnej funkcji ateizmu w refleksji autora „Męstwa bycia" ; po drugie, te badania są prekursorskie w historii polskiej recepcji jego dorobku twórczego ; po trzecie zaś, wybór takiego tematu ujawnia potencjał idei ekumenizmu, gdyż w doktoracie mgr. Jelinka pojawia się źródłowy obszar głębi sensu, w którym rozmaite spory światopoglądowe – religijne, filozoficzne, etyczne, społeczne, naukowe – mogą być ściśle skorelowane z uwarunkowaniami ludzkiego losu i , w ten sposób , rozstrzygnięte.

Po drugie, wymiernym walorem poznawczym tej rozprawy jest umiejętna prezentacja dorobku Tillicha jako rezultatu pracy myśliciela, który łączył i rozdzielał zarazem - w swojej bogatej osobowości twórczej - tradycyjne zakresy i podziały kompetencji badawczych różnych dyscyplin - teologii, filozofii, socjologii, psychologii, historii, czy antropologii kulturowej. Doktorant słusznie jednak dostrzega , i podkreśla w swojej dysertacji, że owa niezwykła interdyscyplinarność myśli Tillicha nie powinna bynajmniej prowadzić do pochopnego i błędnego wniosku, że wszystkie doświadczenia duchowe są u niego równowartościowe. Tillich był przede wszystkim teologiem zatroskanym i bolejącym nad niskim poziomem świadomości religijnej współczesnego człowieka, co ujawnia się dobitnie w wielu kontekstach jego myśli, także w przekonaniu, że również w postawach ateistów ujawnia się źródłowe, autentyczne doświadczenie religijne.

Po trzecie, chcę podkreślić, że w 938 przypisach doktorant znakomicie uzupełnia i komentuje problemy analizowane w tekście głównym rozprawy. Wartość poznawcza przypisów mgr. Jelinka ujawnia się przede wszystkim w rzadkiej i cennej umiejętności dostrzegania istotnych błędów, które czasami pojawiają się w tłumaczeniu angielskich publikacji Paula Tillicha na język polski oraz rozmaitych publikacjach dotyczących jego koncepcji teologicznych i filozoficznych. Niestety, zniekształcają one w stopniu istotnym właściwe rozumienie i poprawną interpretację specyfiki refleksji Tillicha. Na takie błędy doktorant zwraca uwagę w następujących przypisach : w przypisie 22 na stronie 11 (błędne rozumienie terminu „istnienie Boga" omawiane w "Teologii systematycznej") ; w przypisie 678 na stronie 152 (nieprecyzyjne tłumaczenie terminu „ proper rather" stosowanego przez Tillicha w „Teologii systematycznej" w opisie istoty relacji człowieka do Boga) ; w przypisie 792 na stronie 182 (błędne tłumaczenie z języka angielskiego słowa byt z pracy pt. „Kairos" jako bycie bytu w odniesieniu do pojęcia „Nieuwarunkowanego") ; w przypisie 809 na stronie

186 (błędne tłumaczenie określenia Tillicha pochodzące 'Teologii systematycznej" „ (...) He is not a person, but he is not less than personal" – sformułowania określającego naturę Boga, które w przekładzie brzmi : „On nie jest osobą, ale jest prawdziwie osobowy" ; w przypisie 836 na stronie 193 (błędne tłumaczenie na język polski kilku zdań ze zbioru kazań Tillicha pt. „Wstrząsając fundamentami" oraz, przede wszystkim, pominiecie przez tłumacza istotnej różnicy w rozumieniu przez Tillicha takich terminów, jak „realność' i istnienie".

Znakomite są również te przypisy mgr Jelinka, w których wyjaśnia on precyzyjnie sens ważnych określeń stosowanych przez niemieckiego teologa czy wskazuje na istotne inspiracje intelektualne pochodzące z dzieł innych myślicieli. Taki kontekst pojawia się w przypisie 61 na stronie 23 (w kontekście analizy zakresów znaczeniowych terminu „ontologia" oraz „metafizyka") ; w przypisie 110, na stronie 32, w którym doktorant pisze o zakresie kompetencji badawczych ontologii i filozofii wartości w propozycjach Tillicha ; w przypisie 121 na stronie 34, w którym przedstawia – w odniesieniu do ontologicznych analiz autora „Dynamiki wiary" – sens słynnego Heideggerowskiego rozróżnienia pojęć „ontologicznych" i terminów „ontycznych" ; w obszernym przypisie 132 na stronie 36, w którym - w kontekście rozważań Tillicha o specyfice poznania intuicyjnego – przedstawia różne znaczenia tego terminu istniejące w historii filozofii europejskiej. Takich erudycyjnych, komentujących przypisów jest w dysertacji dużo więcej, co niewątpliwie wzmacnia jej wartość naukową.

Poznawczo wartościowe są również przypisy, które można nazwać odsyłaczami bibliograficznymi. Warto podkreślić, ze nie są to na ogół przypadkowo konstruowane zestawienia publikacji bowiem ich obecność w przypisach jest ściśle związana z zagadnieniem omawianym w danym momencie w tekście głównym rozprawy. Co ważne, mgr Jelinek odnosi się na ogół do konkretnych stron publikacji przywoływanych w przypisach, co świadczy o jego gruntownej wiedzy w zakresie problematyki badawczej będącej przedmiotem dysertacji.

W rozprawie doktorskiej mgr. Mateusza Jelinka znalazłem również sporo błędów, które dotyczą w szczególności : struktury formalnej pracy, rozmaitych usterek językowych w tekście głównym dysertacji i przypisach oraz drobnych nieścisłości w bibliografii.

Po pierwsze, tytuł rozprawy doktorskiej : „ „Religijna funkcja ateizmu w systemie filozoficzno – teologicznym Paula Tillicha" sugeruje, że jej autor przedstawi to zagadnienie w taki sposób, jaki zapowiada tytuł dysertacji. Tymczasem mgr Jelinek swoją uwagę badawczą

skupił przede wszystkim na składniku ontologicznym i epistemologicznym tego systemu. W zdecydowanie mniejszym stopniu analizuje religijną funkcje ateizmu w aspektach antropologicznych, etycznych czy historiozoficznych. Nie twierdzę , że te konteksty w ogóle nie pojawiają się w pracy, niemniej wydaje mi się, że jeśli tytuł rozprawy zapowiada kompleksową analizę tego problemu w całokształcie myśli Tillicha, to w dysertacji powinny pojawić się także inne składniki jego systemu filozoficzno - teologicznego. Innymi słowy, wątków antropologicznych i etycznych w kontekście badanego zagadnienia powinno być znaczenie więcej.

Na przykład, w obszernym, komentującym przypisie 810 na stronie 187 doktorant wspomina, że Tillich w II tomie swojej „Teologii systematycznej" podważa sensowność klasyfikowania teorii współczesnych egzystencjalistów na koncepcje ateistyczne i religijne. Nie podejmuje jednak trudu, by w tekście głównym zbadać szerzej zakres inspiracji intelektualnych filozoficznymi ideami Martina Heideggera, Karla Jaspersa czy Jeana Paula Sartre'a – myślicieli, których refleksja, jakby to by ujął Tillich, była „ukrycie religijna". Gdy w pracy doktorskiej mgr Jelinek wzmiankuje o wpływie filozofii Martina Heideggera na sposób myślenia Paula Tillicha , to akcentuje raczej jego dokonania w zakresie badań ontologicznych. O myśli Jaspersa doktorant wzmiankuje z kolei tylko w kontekście jego dyskusji z Rudolfem Bultmannem o znaczeniu demitologizacji Nowego Testamentu. Badawczo intrygująca byłaby natomiast próba odpowiedzi na pytanie, czy Tillichowskie rozumienie egzystencji ukształtowało się w jakimś stopniu w jego dyskusji z ideowym przesłaniem myśli współczesnych egzystencjalistów, którzy w swoich dziełach pojęcie „egzystencji" stosowali głównie do opisu autentycznych form ludzkiego życia.

Po drugie, w strukturze dysertacji ujawnia się wyraźna dysproporcja. Doktorant dokonuje wprawdzie wnikliwych badań różnych aspektów ateizmu teoretycznego obecnych w refleksji Tillicha, ale , z drugiej strony, w zbyt skromnym zakresie analizuje, podejmowany także przez niemieckiego teologa, problem ateizmu praktycznego. Chociaż mgr Jelinek ma świadomość ,że **„W kazaniach Tillicha zdaje się dominować jednak pojęcie ateizmu praktycznego.." (s. 195-196),** to jednak - poza analizą pewnych wątków dotyczących tej problematyki ze zbioru kazań z roku 1948 pt. „The Shaking of the Fundations" (s. 192-196 i w innym kontekście krótka wzmianka w przypisie 772 (s. 176)) - szerzej nie odwołuje się do publikowanych w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wyborów kazań niemieckiego

teologa („The New Being", New York 1953" i „The Eternal Now", New York 1963"). Zagadnienia tzw. ateizmu praktycznego pojawiają się zresztą także w innych filozoficznych i teologicznych publikacjach Tillicha (np. w : „O idei teologii kultury", Teologii systematycznej" , Męstwie bycia" , „Dynamice wiary" i w wielu innych jego pracach). Fenomen ateizmu praktycznego wymagałby szerszego omówienia, gdyż w obecnej strukturze dysertacji analiza religijnej funkcji ateizmu w myśli Tillicha jest niepełna i, można powiedzieć, zdecydowanie ograniczona do filozoficzno – teologicznego kontekstu jego analiz.

Po trzecie, w mojej ocenie autor rozprawy nie wykorzystał możliwości interpretacyjnych, które ujawniają się w opisie specyfiki doświadczeń człowieka funkcjonującego w kręgu teologicznym oraz w kręgu filozoficzno - religijnym. Ich funkcjonowanie w interakcjach społecznych i osobistych decyzjach Tillich przedstawia np. w I tomie „Teologii systematycznej". Jeśli wykorzystamy potencjał interpretacyjny istniejący w tych pomysłach, to problem religijnej funkcji ateizmu – teoretycznego i praktycznego – może być wówczas przedstawiony bardziej klarownie i kompleksowo, czyli w kontekście uczestnictwa, rezygnacji i konieczności przemieszczania się jednostek pomiędzy tymi kręgami.

Po czwarte, w doktoracie mgr. Jelinka brakuje w ogóle odniesień do koncepcji teonomii, w której ujawnia się konsekwentne dążenie Tillicha do pogodzenia struktur ludzkiego, autonomicznego rozumu z jego własną głębią. W tej głębi człowiek doświadcza przecież realności niewyczerpującego się nigdy źródła Bożej mocy i sensu. Gdyby doktorant uznał znaczenie pojęcia teonomii w swoich analizach religijnej funkcji ateizmu, mógłby w konsekwencji badać to zagadnienie w kontekście różnych celów i wartości, które pojawiają się w logice horyzontalnego oraz wertykalnego wymiaru ludzkich dążeń. Warto chyba uwzględnić potencjał interpretacyjny istniejący w pojęciu teonomii – sens, jak się wydaje, istotny także w kontekście problematyki badanej w dysertacji.

W mojej ocenie wątpliwości budzi również usytuowanie rozważań dotyczących dowodów na istnienie Boga w rozdziale poświęconym analizie najważniejszych składników teologii systematycznej Paula Tillicha. Doktorant ma wprawdzie rację, gdy stwierdza, że dowody na istnienie Boga ujawniają w przekonaniu Tillicha „ **obecną w ludzkim bycie możliwość i konieczność pytania o Boga" (s. 83)**, ale za moment, na kolejnej stronie, pisze, że **„filozofia religii zna liczne dowody na istnienie Boga" (s. 84).** Problem polega na tym, że

dowody na istnienie Boga można rzeczywiście uznać za istoty składnik zarówno historii refleksji teologicznej (np. w teologii apologetycznej) albo, z drugiej strony, wątek w argumentacji par excellence filozoficznej, czyli istniejący w zakresie kompetencji badawczych filozofii Boga czy filozofii religii. Jeśli doktorant umieścił paragraf dotyczący tej problematyki w rozdziale pt. „Bóg i teologia" sensowne byłoby wyjaśnienie dlaczego omówienie wybranych dowodów na istnienie Boga powinno znajdować się w rozdziale poświęconym analizie najważniejszych aspektów Tillichowskiej koncepcji teologii.

W tekście głównym rozprawy doktorskiej znalazłem też sporo błędów językowych różnej natury. Oto wykaz zauważonych przez recenzenta usterek językowych : strona 6 (nieprecyzyjne, wadliwie skonstruowane zdanie : „Już sam Słownik Języka Polskiego PWN" rozpoczyna definicję pojęcia „religia" jako „zespół wierzeń dotyczących istnienia Boga lub bogów") ; strona 15 (błędnie : „monografia spod redakcji Russella Re Manninga" zamiast „pod redakcją...") ; strona 18 (wadliwa składnia zdania : Za najważniejszych myślicieli należy wymienić (..) Kanta, Schellinga....". Lepiej : „Wśród najważniejszych myślicieli (....)") ; strona 19 (błędna konstrukcja zdania „... kwestię możliwości .... jako tkwiącej.... „). Lepiej : „ kwestię możliwości... , która ujawnia się ... ; strona 25 (niefortunne sformułowanie („zmierzch klasycznej myśli metafizycznej na rzecz **wydestylowanej epistemologii**...." ; strona 26 , nieprecyzyjne sformułowanie (... należy nakreślić ogólny zarys problematyki ontologii oraz rozumu w filozofii nowożytnej) ; strona 31 (niefortunne sformułowanie : „Ustanowienie przez Tillicha istoty filozofii jako nauki o bycie.....") , strona 32 (niejasne określenie „niesławionego pojęcia ?" sformułowane w odniesieniu do terminu „metafizyka") ; strona 33, pierwszy wiersz od góry strony (błędnie użycie słowa. Zamiast „wgląd" autor powinien użyć słowa" powód") ; strona 87 ((sekwencja słów użytych w następującym zdaniu jest niewłaściwa : „Argumentacja krytyki dowodu ontologicznego Kanta została podsumowana przez polskiego filozofa religii i historyka myśli filozoficznej Kupsia następująco..." (nazwisko polskiego badacza powinno bowiem pojawić się wcześniej w strukturze zdania); strona 88, pierwszy wiersz od gór strony (niefortunne sformułowanie w zdaniu „ (...) jest wynikiem dowodzenia w dowodzie ontologicznym (....)" ; strona 148 (błędne złożone zdanie : „Tillich odrzuca alternatywę pomiędzy koniecznością a przypadkowości stworzenia jako aktu Boga" . Lepiej : Tillich odrzuca alternatywę pomiędzy koniecznością a przypadkowością stworzenia, która miałaby dotyczyć specyfiki aktu Boga ; strona 158 (niefortunne sformułowanie : „ „...Który akceptuje

nieakceptowalnego człowieka...". Lepiej : „ ...który akceptuje grzesznego człowieka..." ; strona 160 (niefortunne określenie ; .."...byłaby kryterium i przewodnikiem przedsięwzięcia teologicznego" . lepiej „....byłaby kryterium i przewodnikiem poznania (doświadczenia teologicznego) ; strona 164 (nieprecyzyjne określenie ; „ ...relatywizacja religii względem ego i świata pod dominacją religii". Lepiej „....w pojęciu religii" ; strona 182 (autor rozprawy niezbyt fortunnie tworzy rzeczownikową formę przymiotnika nieuwarunkowany pisząc „nieuwarunkowaność". Lepiej powiedzieć „bezwarunkowość") ; strona 207 (wadliwie zbudowane zdanie : „Literalizm jest wiec **pozostaniem** na poziomie uprzedmiotowienia". Lepiej : „Literalizm jest więc uprzedmiotowieniem" .

W przypisach rozprawy także znalazłem kilka błędów. Oto ich wykaz : w przypisie 61 na stronie 23 autor pracy jest nieprecyzyjny w swoim wywodzie. Pisze bowiem w sposób następujący : „Nazwanie ontologii metafizyką , bądź na odwrót, rodzi pytanie o zasadność takiego utożsamienia. Współcześnie słowa traktuje się synonimicznie, jednak wśród filozofów rysują się pewne różnice" . Jeśli wśród filozofów rysują się pewne różnice w rozumieniu terminów „ontologia" i „metafizyka" to w jakiej dyscyplinie czy nurcie filozoficznym te pojęcia są synonimami ? ; Błędnie konstruowane zdania w przypisie 145 na stronie 39 (niefortunne sformułowania w zdaniu : „ odwrócenia poglądu na poznanie", „zerwanie z obiektywizmem w stronę życia wewnętrznego") ; w przypisie 453 na stronie 100 nieprawidłowa konstrukcja zdania : „ Fragment ten sugeruje, aby powiedzieć, że teolog ...". Lepiej : „Tillich akcentuje, że teolog....." ; nieprecyzyjne zdanie w przypisie 388, strona 204 (zamiast „...widział więc w Bultmannie powtórzenie..." lepiej napisać „ ..widział więc w koncepcji Bultmanna powtórzenie...".

Mam też na koniec kilka uwag do bibliografii. Sugeruję autorowi rozprawy, aby dokonał kilku zmian w strukturze bibliografii. Myślę, że po dokonaniu tych zmian będzie ona bardziej przejrzysta.

Po pierwsze, w wykazach tekstów źródłowych oraz literatury pomocniczej warto dokonać dodatkowego zawężenia w zakresie wykorzystanej literatury. Można to zrobić poprzez zastosowanie podziału na monografie oraz artykuły naukowe. Ponadto, w opisie bibliograficznym tekstów, które znajdują się w pracach zbiorowych - oraz w opisie artykułów publikowanych w periodykach – warto podać numery stron.

Po drugie , wydaje mi się także, że informację o polskich tłumaczeniach niektórych publikacji Tillicha warto zamieścić w bibliografii w nawiasie i bezpośrednio po przywołaniu tekstu angielskiego czy niemieckiego, na przykład : : Tillich P., Systematic Theology, t. 1, Chicago 1951 (Idem, Teologia systematyczna, tłum. J. Marzęcki, t. 1, Kęty 2004). Czytelnik zainteresowany problematyką rozprawy widzi wówczas od razu czy dana pozycja była tłumaczona na język polski.

Chciałbym jednak podkreślić, że powyższe, krytyczne uwagi, nie obniżają w sposób znaczący wysokiej wartości poznawczej tej pracy doktorskiej. Co więcej, po uwzględnieniu uwag recenzentów oraz dokonaniu dokładnej, solidnej korekty autorskiej i wydawniczej, warto opublikować niniejsza pracę, do czego zachęcam doktoranta.

Dlatego z satysfakcją stwierdzam, że rozprawa doktorska Pana mgr. Mateusza Jakuba Jelinka pt. „Religijna funkcja ateizmu w systemie filozoficzno – teologicznym Paula Tillicha" spełnia wszystkie warunki określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Wnoszę zatem do Rady Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie o dopuszczenie Pana mgr. Mateusza Jakuba Jelinka do publicznej obrony pracy doktorskiej.

dr hab. Dariusz Bałbaszyński

Olsztyn, dnia 27 listopada 2021 r..